

ВІЛЬНЯ. ЗМАГАРНАЕ ЖЫЦЬЦЁ

Віленскі ўніверсітэт

3. Пазыняк: — Цяперака пра Віленскі ўніверсітэт. Таксама пра асяроддзе, атмасфэру, палітычнае жыцьцё ў Вільні ў той час.

A. Шукелойць: — Скончыўшы гімназію, я ня меўмагчымасыці траціць ані аднаго году, бо з маёй „апініяй”, пратэрмінавашы адзін год пасля сканчэння гімназіі, я не атрымаў бы пасьведчаныя аб маральнасці, аб палітычнай надзейнасці. І дзеля гэтага я мусіў адразу паступаць на ўніверсітэт, хача ў нас становішча ў доме было вельмі цяжкас. Якраз у гэтым годзе памер мой бацька, незадоўга перад матурай.

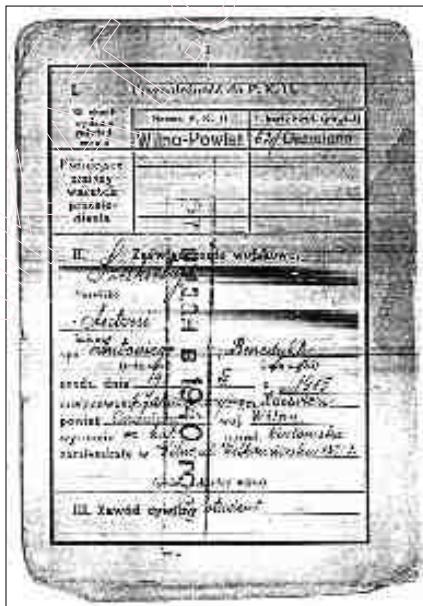
3. Пазыняк: — Колькі ў вас было злілі ў сям'і?

A. Шукелойць: — Недзе каля 20-ці гактараў усіх разам, зь лесам і пашай. Я мусіў ісьці адразу на ўніверсітэт. Мае гэтыя палітычныя настаўнікі хацелі, каб я йшоў на юрыдычны факультэт і рыхтаваўся на прафэсійнага палітыка ці прафэсійнага рэвалюцыянара. Але мяне неяк туды не цягнула, і я пайшоў на гуманітарны, гуманістычны факультэт, на аддзел філалёгіі, з думкай, што я буду вывучаць этналёгію.

Калі я вучыўся ў гімназіі (недзе ў 7-м клясе), ведамы прафэсар Кракаўскага ўніверсітету *Казімір Мушынскі* рассылаў аптыальнікі, ня памятаю, у справе нейкага народнага сьвята, і гэты аптыальнік мой яму вельмі спадабаўся. Ён напісаў ліст, што заклікае мяне на ўніверсітэт, каб быць ягоным студэнтам. Дык вось, паколькі Мушынскі з Кракава пераезджаў у Вільню ў 1935-м годзе, каб прыняць тут катэдру этнографіі-этналёгіі, дык я вырашыў запісацца на гуманітарны факультэт, і да гэтага прафэсара Мушынскага. Паколькі адзін сэмэстар яго не было, дык я пайшоў на славянскую філалёгію да прафэсара *Эрэйна Каимідара*. Гэта быў немец, спэцыяльна запрошаны Віленскім ўніверсітэтам з Нямеччыны, вілікі прыяцель беларусаў. Ён быў кураторам (гэта значыць, апекуном) Беларускага Студэнцкага Саюзу і Таварыства Прыватнага беларусаведы.

Такім парадкам я знайшоўся на ўніверсітэце. У справе кватэры і жыўтлія, і нейкаймагчымасыці ўтрыманца мне адразу парадзіл звярнуцца да *ксандра Адама Станкевіча*, які шмат дапамагаў студэнтам. Станкевіч уладзіў мяне, паслаў да *Яна Пазыняка* — рэдактара газеты „*Крыніца*”.

Яны жылі тады ў доме на *Завальняй, 1*; займалі цэлы паверх (партэр дома). І там ў вялікай залі жылі студэнты. Гэта значыць, быўлі тапчаны пры сыненах такія з дошчак, прыгожа зробленыя. На тапчанох гэтых сядзел людзі ў час розных там

Старонка з польскага вайсковага білету
A. Шукелойця.

імпрэзай, канцэртая і сходаў. А ўноч, на вечар, зъўліяліся туды студэнты, даставалі з гэтых тапчаноў свае пасыцелі, раскладалі і там спалі. Гэтак там, у залі на *Завальняй, 1*, у гэны час спала калі дзесяць студэнтаў-беларусаў.

Гаспадаром гэтага ўсяго парадку быў Ян Пазыняк. Фактычна, тут была цэнтраля *Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі*. (Перад

гэтым яна была на вуліцы *Людвісарскай*, 9, дзе знаходзілася „*Крыніца*”, друкарня і жылі тады Пазынякі. Гэты дом захаваўся.)

Дом на Завальнай,¹ быў уласнасцю, здаецца, парафіі касыцёлу, што знаходзіўся на Завальнай вуліцы. Гэта — кальвіна.

На партэры быў два вялікія памешканні. З аднай стараны была вялікая залія (тут месціўся Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры); меншяя залія аддавалася для Беларускага Студэнцкага Саюзу. Было памешканніне для рэдактара „*Крыніцы*”, і там жа — рэдакцыя „*Крыніцы*” — гэта Яна Пазыняка.

З другога боку (гэта як бы вялікая хата, другі канец) была друкарня імя Скарыны. Там таксама знаходзіліся рэдакцыі „*Шляху моладзі*”, „*Калосьеся*”. Была таксама кнігарня, а фактычна гэта быў кніжны склад, адкуль высыпаліся на правінцію беларускія кнігі.

З гэтых студэнтаў яшча (сярод нас, жывых) ёсьць доктар *Мацвеев* (*Мітрафан*) *Смарничок* (паэт *Бярозка*), якога ўсе ведаюць на эміграцыі з увагі на ягоную актыўнасць і асаблівіцу грашовую дапамогу розным выданням і розным праектам. Так што ў гэтым памешканні на Завальнай,¹ я праўбы два гады. Дом гэты цяпер не існуе. Там пляц і нейкі помнік, па-моему, летувіскому паэту.

Вечарам зайсёды, пасыля таго, як мы, студэнты, ўжо вярнуліся ў гэту залю, Ян Пазыняк заканчіваў працу ў рэдакцыйным сваім кабінэце, прыходзіў да нас і любіў расказваць цікавыя анекдоты пра палітычных дзеячоў.

Ян Пазыняк, як ведама, быў сябрам Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі і, тым больш, займаў кіруюча становішча ў гэтай партыі, і таму ягоныя анекдоты тычыліся пераважна розных дзеячоў сацыялістычнага кірунку. Вось адзін з таких анекдотаў, што я хачу расказаць, гэта — як выдатнага нашага дзеяча, ведамага *Канстанціна Езавітава*, за адну ноч сацыялістычны урад у Менску паднёс з паручніка да палкоўніка.

Як ведама, Езавітаў прыняў актыўны ўдзел у стварэнні Рады БНР, быў заслужаным афіцэрам. Вельмі прыгожы ягоны нарый ёсьць, як ён выгнаў большавіков з Менску ў 1918 годзе. Ну і паколькі такі высоказаслужаны чалавек, то вось гэты

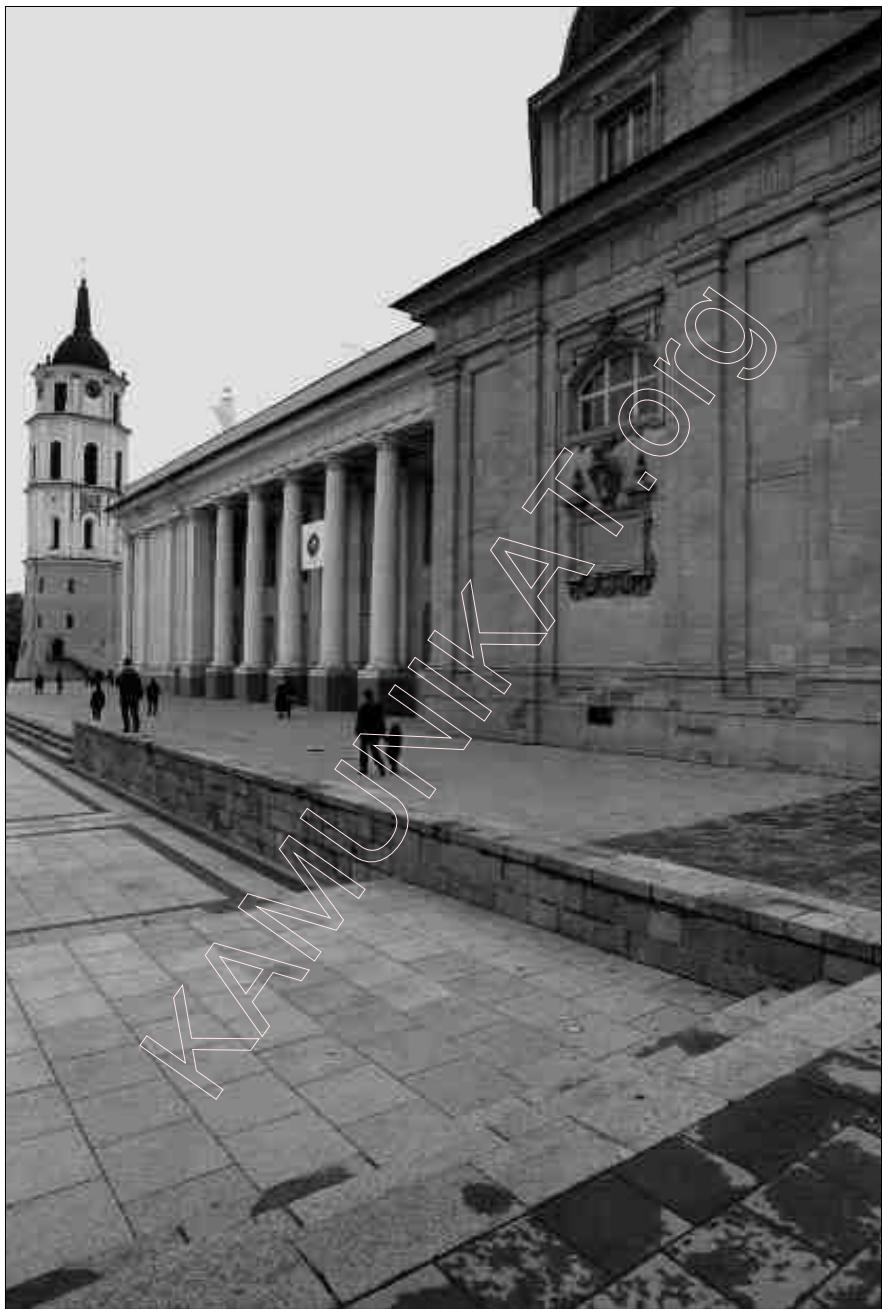
першы ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі вырашыў яго падняць да генэрала. Ноч цэлую сядзелі, згодна з вымогамі вясеннага Статуту, зайсёды падымалі яго на адзін чын вышэй, тады казалі тост і выпівали. (Як ведама, сацыялісты, асабліва эсэры, любілі выпіць.) Так вялі яго паступова: штабс-капітан, капітан, маёр, падпалкоўнік, палкоўнік. Ужо пачало съвітаць. Давялі яго да палкоўніка, выпілі. Гаралкі болей не было — скончылася, і Езавітаў застаўся палкоўнікам. Генэралам ужо яго не маглі менаваць: не хапіла гарэлкі. І сонца ўзыішло, разьвіднела.

Прафэсар Эрвін Каімідар

Вось такога тыпу анекдоты пра кожнага з гэтых палітычных дзеячоў (асабліва *Тамаша Грыбы*, *Мамоньку* (быў такі), *Падуту Бадунову*) любой расказваць Ян Пазыняк.

У гэтым часе, калі я быў студэнтам (з 1935-га па 1939-ы год), ужо бальшыня ці ўсе палітычныя арганізацыі беларускія быў амаль што зылківідаваныя. Ужо не было „Грамады”, ані тых іншых арганізацыяў левага кірунку, з выняткам толькі (у падпольі была) КПЗБ. І тая ў нейкім часе была зачынена па распараджэнні Сталіна. Адзінай арганізацыяй у гэтым часе ў заходній

Вільня. 2000 г. Катэдralны пляц

(фота З. Павлыка)

Вільня, 2000 г. Востряя Брама

Ян Пазырк. 1938 г. (фотографіка). Замарданаваны рускімі бальшавікамі ў 1939 г. Верагодна – у Курапатах.

Беларусі (сапраўды дзеючай, на паверхні) — гэта была Беларуская Хрысьціянская Дэмакратыя з сваім рознымі падарганізацыямі, як напрыклад, Беларускі Інстытут гаспадаркі і культуры. Там было таксама беларускае выдавецтва. Словам, Ян Пазняк у тым часе быў старшынём Хадэцкі. Таму што недзе (думаю, можа ў 1926-м ці ў каторым годзе) была забарона біскупа Ялбжыкоўскага, што ксяндзы католіцкія ня могуць належыць да палітычных партый. Ці гэта адносілася да польскіх палітычных партый, я ня ведаю. Але на аснове гэтага распартаджэння, беларускія ксяндзы мусілі выступіць зь Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі.

Так што ў гэтым часе Ян Пазняк быў старшынём цэлай гэтай групы арганізацыі, звязаных зь Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыяй — Хадэцкій, у скарочаныні.

Да Хадэцкі, апрача Інстытуту, належыў і друкаваны орган Хадэцкі „Крыніца” ці „Беларуская крыніца”, таксама часопіс моладзі „Шлях моладзі”. У заходній Беларусі палякі не далі дазволу сарганізаваць арганізацыю моладзі. І таму арганізацыя моладзі не было. Затое вось гэты „Шлях моладзі” поўніў такую функцыю нібы цэнтралі моладзі, бяз розныці палітычных перакананьняў. Там зымшчалі свае артыкулы, вершы, прозу, паэты розных кірункуў.

Другой такой арганізацыі была каапэратыўная Самапомач, выхадзіў часопіс. І потым яшчэ ў гэтым часе да Хадэцкі належыла і „Калосьсе” — літаратурна-мастацкі часопіс. Усе гэтыя часопісы, якія былі ў падпарацаваньні Хадэцкі, вызначаліся тым, што выхадзілі стала, без перарабоў (і „Крыніца”, і „Шлях моладзі”, і „Калосьсе”).

У гэтым часе ціск быў даволі моцны, вельмі частыя былі канфіскацыі „Крыніцы”, а пасыля канфіскацыі ўзведы быў суд. Гэтых судоў набралася на Яна Пазняка так шмат, што ў канцы, здаеца, яго ці ні пасадзілі, ня памятаю.

3. Пазняк: — На ім вісіл 35 судовых справаў.

A. Шукелойць: — Г на ягонае мейсца прышоў малады, толькі што закончыўшы ўніверсітэт **Адам Даскевіч**, інжэнер аграноміі. Даречы, сваяк ксяндза Станкевіча. За часоў нямецкай

акупацыі быў расстраляны немцамі недзе ў Вілейшчыне, там, дзе ён поўніў функцыю, здаеца, старшыні раёну.

Другой асобай, што ў Вільні была з групы Хадэцкі — гэта таксама інжэнер-аграном **Адольф Клімовіч**, які займаўся гаспадарчымі справамі, каапэратывамі, выдаваў гаспадарчы часопіс.

Трэцій асобай — магістар права **Янка Шутовіч**, які быў рэдактарам „Калосьсе”.

Апрача гэтага ў Вільні Хадэцкія мела шмат маладых людзей сярод студэнтаў Беларускага Студэнцкага Саюзу. Быў у нейкім часе старшынём Беларускага Студэнцкага Саюзу **Адам Даскевіч**.

За маіх часоў адзін раз Хадэцкія (па-моіму, у 1937-м годзе) рабіла вялікі З'езд. Аднак паліцыя даведалася, і гэты З'езд разагнагаў. Ён меў адбыцца ў вялікай залі на Завальней,1. Але потым сабраліся пасыля разгону дэлегаты з правінцыі і адбылі свой з'езд. На гэтым з'езідзе адбылася зъмена назову: Беларуская Хрысьціянская Дэмакратыя зъмяніла назоў на Беларускае Народнае Аб'яднанне. І ў гэтым часе ад БХД адкалолася правая частка з ксяндзом **Гадлеўскім** і **Шкялянкам** і сарганізавалі новы часопіс „Беларускі Фронт”.

3. Пазняк: — І партыю „Беларускі Народны Фронт”.

A. Шукелойць: — Трэба сказаць яшчэ, што недзе ў 38-м годзе ўсе гэтыя арганізацыі былі зачыненыя.

Цяпер яшчэ аб жыцці Яна Пазняка. Вось у гэтым доме, у якім ён быў гаспадаром і ў якім знаходзіліся гэтыя арганізацыі, ён меў і сваю кватэру. Кватэра была вельмі сыціплая. Гэта адзін пакой — ягоная рэдакцыя, даволі вузкі, у канцы дома. Другі пакой большы — гэта спальня. І яшчэ быў трэці пакой.

Апрача гэтага была вялікая кухня, з якой карысталіся і Пазнякі, і мы, усе студэнты, што жылі ў вялікай залі (дзе стаялі па баках гэтыя дзераўлянныя, прыгожа зробленныя тапчаны). У залі (я ўжо казаў) нешта жыло каля дзесяці студэнтаў і двух студэнтаў такіх старшых і ўжо заслужаных для Хадэцкі, жыло ў памешканыні

Пазыняка. Гэта быў абсальвэнт медыцыны, пазней доктар **Язэп Малецкі** і другі **Станіслаў Нарушэвіч**. Малецкі і Нарушэвіч апынуліся на эміграцыі, выехалі ў Аўстралію. Доктар Малецкі ўжо там памёр, а Нарушэвіч, здаецца, яшчэ жыве.

Пазынякі мелі троє дзяцей. Гэта старшы сын Стась, Станіслаў, тады меў гадоў 14 ці 15, хадзіў у беларускую гімназію. Малодшай ад яго на некалькі гадоў была дачка Галіна, і трэці

друкарня, быў яшчэ адзін пакой, што адпаведнік таго першага памешкання, кухні, дзе жыло яшчэ чатырох, здаеца, студэнтаў. Між іншымі там быў студэнт права **Вацлаў Папуцэвіч**, ведамы дзеяч на эміграцыі.

Пазынякі жылі вельмі сыціпла. Ян Пазыняк працаваў цэлы дзень, бо ж усю гэтую карэспандэнцыю трэба было чытаць, рэдагаваць, рабіць карэктuru.

Янка Пазыняк, ягоная жонка Марыя і малодшая дачка Галіна ў рэдакцыі „Беларускай Крыніцы”.
Вільня, сярэдзіна 1930-х гг.

наймалодшы хлопчык Ясь, хадзіў у пачатковую школу. Нехта з гэтых дзяцей (ня памятаю, магчыма, Галіна), спалі ў кухні. Так што Пазыняковае памешканье цалкам было акупаванае праз студэнтаў — усёды былі студэнты.

Пасля Зъезду Хадэцкі і тых назіранній паліцыі нас, студэнтаў, з гэтай залі выкінулі. Мы мусілі разыйсьціся, шукаць прыватных памешканній па горадзе.

3. Пазыняк: — Паліцыйя патрабавала?

A. Шукелойць: — Так, паліцыйя забараніла. Толькі ў другім памешканні, дзе месцілася

„Крыніца” выходзіла раз на тыдзень, рэгулярна, працы было шмат. Так што сконччышы працу вечарам, ён часта, я ўжо казаў, выходзіў на вялікую залю, для адпачынку іграў на піяніне, бо Ян Пазыняк па сваій першай прафесіі быў арганісты. Тады часта вёў з намі розныя гутаркі, дыскусіі. І так вечарам разыходзіліся ізноў.

Стась — гэта ваш бацька — нараніцы адным з першых уставаў і кіпяціў ваду, гэта значыць гарбату. Кожны з нас прыносіў нешта там, што ён меў, пераважна нейкія сухары, што студэнты-палешушки мелі цэлымі мяхамі (прывозілі заўсёды). Найлепшым такім сънданынем гэта

быў смачны хлеб (з такой пякарні *Турана*) з маслам. Гэта самае вялікае было дасягненне, калі яно было штодня. Прытым многія з нас мелі магчымасыцы карыстацца з студэнцкай сталоўкі. А там на сталах стаяла дастаткова хлеба. Так што заўсёды ішчэ, звёўшы абед, пару лустаў гэтага хлеба забіралі з сабой.

Вось такія цяжкія ўмовы былі. Бальшыня студэнтаў працавала фізічна, асабліва першыя гады. Пасыля альбо атрымоўвалі стыпэндыі, альбо ўладжваліся пры ўніверсітэце недзе асістэнтамі.

З гэтай групы, дзе я жыў тады, быў яшчэ доктар Смаршчок, які на трэцім годзе быў пакліканы асістэнтам пры катэдры фізіалёгіі, а таксама другі студэнт медыцыны Махонька, які таксама працаваў пры ўніверсітэце. Я перайшоў на працу ў муэзі пасыля другога году. І вось так людзі разыходзіліся.

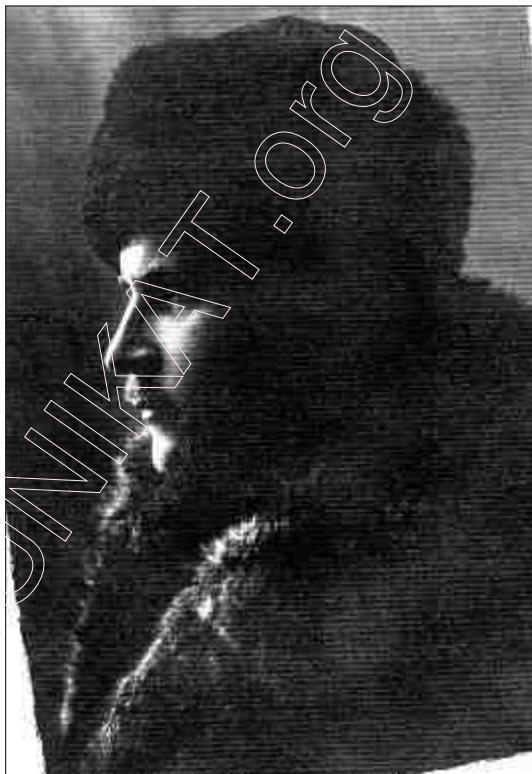
Абое Пазынякі былі людзьмі музыкальнымі. Я ўжо гаварыў, што сам Ян Пазыняк па першай сваёй прафэсіі быў арганістам. Ён меў закончаную тады ў Вільні музычную адукцыю. Была адзінай такая добрая прафэсійная школа арганістых імя *Монтивіла*. (Вядомы філянтрап і мецннат — З.П.). Так, ведамы віленскі грамадзкі дзеяч. Так што ён гэтую школу заснаваў. Яна выпускала пасыля 4-х гадоў (па-мойму) арганістых, якія валодалі добра і арганамі, і патрафілі арганізаць хор.

Пры Беларускім Інстытуце Гаспадаркі і Культуры быў хор, які належыў да Хадэпі. У нядзелю заўсёды, пасыля службы Божай у касыцёле святога Мікалая, збиралася вялікая грамада беларусаў, што жылі ў Вільні, і тут заўсёды была падрыхтаваная нейкай праграма. Чыталі невялікі рэфэрэт, былі дэкламацыі, і потым ссыпаваў хор. Пры Беларускім Інстытуце Гаспадаркі і Культуры быў таксама нейкі час драматычны гурток. Гэта раней, я яго

ўжо не застаў. На правінцыі яны (хадэкі) мелі некалькі прыватных беларускіх школаў.

Жонка Пазыняка Марыся (Марыя) належыла да студэнцкага хору, якім кіраваў *Шырма*. Да апошняга часу (да 1939-га году), на колькі я памятаю, яна была сталай ссыпавачкай у хоры.

3. Пазыняк: — У хоры ссыпавала яшчэ малодшая сястра Яна Пазыняка Вікторыя.

Кастусь Езявітав

(фота 1920-х гг.)

A. Шукелойць: — Апрача гэтага, Ян Пазыняк у нядзелю заўсёды ў касыцёле іграў на арганах і таксама кіраваў музычнай часткай у час каталіцкай Божай службы, якую правіў пераважна ксёндз Адам Станкевіч у касыцёле святога Мікалая. Гэта адзіны касыцёл (здаеща, найстарэйшы касыцёл у Вільні), які належыў да летувісаў і ў якім беларусы таксама мелі права на Божую службу ў нядзелю.

3. Пазняк: — У беларускай мове была служба?

A. Шукэльць: — Служба была ў лацінскай мове, але ўсе так званыя дадатковыя набажэнствы былі ў беларускай мове.

Апрача гэтага ксёндз Станкевіч заўсёды вясной арганізоўваў беларускую пілігрымку ў Кальварыю. На гэту пілігрымку прыходзілі людзі (беларусы-каталікі) таксама з правінцыі, адусюль. Тады адбывалася заўсёды вялікая

дзеячамі Хадэцыі быў у вельмі добрых дачыненнях. Па-першое, ён амаль кожны вечар прыйдуць на зборкі Беларускага Студэнцкага Саюзу на Завальнай, 1. І вечарамі студэнты заўсёды туды прыйдуці. Па-другое, Танк належыў да часапісу „Калосьце”. Там заўсёды друкавалі вершы Танка.

Я цяпер знаючу фатаграфіі Танка з рознымі дзеячамі (вось, напрыклад, з Станіславам Станкевічам) і прашу, каб перафатаграфавалі ня

Прафэсар Казімір Мушынскі (справа) у час этнаграфічнай экспедыцыі са студэнтамі на Беларусі.

каталіцкая беларуская дэмантстрацыя ў горадзе Вільні. Бывала некалькі святагаў: ксёндз Адам Станкевіч, ксёндз Гадлеўскі, ксёндз Шутовіч часта прыязджаяў ксёндз *Татарыновіч*, з правінцыі звычайна ксяндзы былі. Апрача таго ўшчэ таксама быў ксёндз *Глякоўскі*, які стала жыць у Вільні і правіў службу пры касыцеле святога Яна (эта той універсітэцкі касыцёл).

3. Пазняк: — А ці памятаце ў гэтым асяроддзі *Максіма Танка*? Ці зьяўляўся ён там?

A. Шукэльць: — Максім Танк быў (дзіўна, што зусім інакш пішуць пра Танка). Танк з

толькі фота, але і адварот. Там заўсёды вельмі такія патрыятычныя прысьвячэнні Танкавыя.

Таму ня дзіва, што карыстаючы з тых пераменаў на Беларусі, якія Танка засталі ўжо зусім хворым, ён напрасіў, каб пахавалі яго пад Бел-Чырвона-Белым Сцягам.

Аднойчы, дарэчы ўспомніць пры гэтай нагодзе, што ўдзень неяк я быў вольны і сядзеў у зале Беларускага Студэнцкага Саюзу, аж прышоў Танк. Мы зь ім даўжэйшы час гаварылі, а потым я сказаў, што вось мой далёкі сваяк Мар'ян Пецюковіч працуе загадчыкам аддзелу саветыкі ў

бібліятэцы Ўрублеўскіх і што я гатовы яго зь ім пазнаёміць, каб ён меў магчымасць карыстацца з той мастацкай літаратуры, якая выходзіць у БССР. Я яго завёў у бібліятэку і пазнаёміў з Пецюковічам.

Яшчэ я хачу звярнуць увагу (таксама ўсё гэта прамоўчваеца) на патрыятычны настрой Максіма Танка. Танк бываў таксама ў ксяндза *Германовіча*. Айцец Германовіч у гэтым часе быў настаяцелем Дому марыянаў, што знаходзіўся над Вялікай.

3. Пазняк: — Цяперака вуліца Жыгімонта, 12.

A. Шукелойць: — Тады, магчыма, называлася Зыгмунтоўская. Там якраз два ці тры дамкі такія, у вельмі прыгожым мейсцы, былі куплены за дар княгіні Магдалены Радзівіл. І там была такая залька вялікая, дзе жылі студэнты-марыяне. Дарэчы, сярод гэтых студэнтаў быў пазнейшы ведамы дзеяч на эміграцыі біскуп *Чэслаў Сіновіч*.

Я быў там на адным літаратурным вечары, дзе Танк чытаў свае вершы, а айцец Германовіч быў кіраўніком таго вечару. Так што пра дачыненны Танка і пра ягоныя сустэрчы з беларускімі дзеячамі, ня толькі камуністычнымі, старающа прамоўчваў.

А наогул Танк меў магутны талент. Вялікія перспектывы. І вось як сталася. Гістарычна яму не пашанцавала. Бальшавізм падрэзуў яму крылы. Ён не развязаўся, як належыць, як мог бы выявіцца ў іншых варунках.

3. Пазняк: — Дарэчы, Танк мне добра дапамог у 1967 г., калі прац КГБ мянэ другі раз рэпрэсавалі (выключылі з інстытута за „нацыяналізм” пасля сканчэння 5-га курсу і не дазволілі абараняць дыплём). Танк дапамагаў змагацца, „замаўляў слова” ў маю абарону. Тады я неаднаразова бываў у яго дома. Памятаю, што нават сфаграфаваў яго разам з машці (чыпер гэтае фота блукае па друку).

Гэта была своеасаблівая постаць. Максім Танк

быў на вяршыні савецкіх уганараваньняў і пры гэтым здолеў захаваць аблічча.

A. Шукелойць: — Так. З гэтым можна пагадзіцца.

Дык вось пра ўніверсітэт. Першы сэместр у мянэ вельмі цікаві быў на гэтай філялёні, бо я ж царкоўна-славянскай мовы ня ведаў як каталік. А

Мірафан (Мацьевіч) Смаричок (Бярозка). 1938 г.

(выкладроўка)

там мянэ адразу вызначылі сакратаром. Гэта значыць, што трэба было сэмінары рыхтаваць і з розных старадрукаваў царкоўных лісты для студэнтаў. Так што я мучбуся моцна. Потым прыехаў на наступны сэместар прафесар Мушынскі, я пры ім застаўся.

Я адразу ж запісаўся ў Беларускі Студэнцкі Саюз (каб у яго ўступіць, былі даволі вострыя вымогі: трэба было мец гарантію двух сябrou). За мянэ загарантавалі Тумаш і Войтэнка (два студэнты медыцыны), потым — ведамыя дзеячы:

доктар *Вітаўт Тумаш* і доктар *Войтэнка*, які памёр таксама тут, у Амэрыцы, як святар Беларускай Праваслаўнай Аўтакефальтай царквы, адзін зь яе арганізатораў. Вучоба мая праходзіла даволі нармальна. На хлеб мусіў зарабляць розна. Вось група наша ўладзілася

Максім Танк. 1937 г.

працаўць пры будовах. Адзін з тэхнікаў, відаць беларускага паходжання, быў такі, што браў на розныя будовы (дарогі, то зноў нейкай іншай будаўніцтва). Ён любіў паклікаць студэнтаў. З аднай стараны даць ім добра зарабіць, а з другой — быў задаволены, што студэнты ня п'яніць, дык яны заўсёды добра выконваюць працу. Так што два першыя гады я працаўвав фізічна.

Наступныя два гады я ў хараўгеры музэйнага працаўніка працаўвав ва ўніверсітэтскім Этнаграфічным музеі на Замкавай вуліцы. Заўсёды быў у кантакце з прафэсарам Мушынскім, разам зь ім часта ездзілі ў падвіленскія вёскі. Яго тады цікавіла проблема літоўска-беларускага памежжа, пераплещеных гэтым вёсак балтыцкамоўных і беларускамоўных, і культура, матэрыяльная і духовая.

Палітычная дзеянасьць

3. **Пазыняк:** — Як адбівалася палітычнае жыццё ўніверсітэце?

А. Шуклоўць: — У тых часы (гэта 1935-39-я гады), паводле афіцыйнай статыстыкі, у Віленскім універсітэце навучалася больш за сто беларусаў. Шмат хто з іх не належылі да Беларускага Студэнцкага Саюзу.

Беларускі Студэнцкі Саюз меў такую рэпутацыю: наагул радыкальны беларускай арганізацыі, і нават левага кірунку (хаты гэта ён не быў праўда, бо ў Студэнцкім Саюзе былі і нацыоналісты, і хадэкі, і людзі наагул запікаўленыя навукай, а не палітыкай), але палікі былі стварылы такую для Беларускага Студэнцкага Саюзу агульную думку. Так што Беларускі Студэнцкі Саюз заўсёды стараўся дастаць памешканыне ў нейкіх універсітэцкіх будынках і ніколі не дастаў, ня глядзячы на тое, што, скажам, такі Саюз сацыялістак ці Саюз дэмакратуў левага кірунку (блізкі да анархізму) мелі памешканыне ва ўніверсітэцкіх будынках. Мы (Беларускі Студэнцкі Саюз) карысталіся памешканынем, зноў жа, на Завальнай, 1, якое давала нам Беларуская Хрысціянская Дэмакратыя, на чале якой неафіцыйна стаяў ксёндз Станкевіч, а афіцыйна стаяў Ян Пазыняк, які быў гаспадаром гэтага памешканья. Пра гэта ўжо гаварылася.

У тых гады (гэта значыць 1935-1939) беларускія арганізацыі амаль усе былі ўжо зачыненныя, альбо зачыняліся. У гэтыя самы час ужо было цалкам зачыненася *Таварыства Беларускай Шкілы*, *Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры*, зачыняліся беларускія выдавецтвы, вельмі часта беларускія газэты выхадзілі зь бельмі плямамі (гэта значыць — „канфіскаты“). Пасыль „канфіскатаў“ выклікалі заўсёды рэдактара ў суд. У сувязі з гэтым на долю Беларускага Студэнцкага Саюзу выпала несыці грамадскую працу. Ня можна было ўжо ладзіць беларускіх канцэртаў (забаронена было), і таму толькі Беларускі Студэнцкі Саюз мог даваць

канцэрты ў вялікіх залах універсітэту, у залі Сынядэцкага пераважна. Там адбываліся канцэрты беларускага хору пад кірауніцтвам **Шырмы**, выступы **Забэйды-Суміцкага**, там адбываўся літаратурны Зьезд беларускіх пісьменнікаў, арганізаваны Беларускім Студэнцкім Саназам.

3. Пазняк: — Ці былі якія выкладчыкі, якія б спрыялі беларушчыне?

A. Шукелойць: — Трэба сказаць, што на Віленскім універсітэце абавязвала (ня ведаю, афіцыйна ці не афіцыйна) так званае „абмежаванне” для паступлення беларусаў і іншых няпольскіх нацыянальнасцяў. Эта адносілася да беларусаў, што паступалі на медышыну (на медыцыну малю паступіць толькі 5 чалавек беларусаў). Эта называлася „нумэрус кляўзус” (на лаціне, ведама). І другое (аб тым нікто ня піша і не гавораць) — ішчэ быў „нумэрус нуллюс”. Эта абазначала, што ніхто ня мог паступіць наагул, калі ён выявіў сябе беларусам (на Багаслоё, на тэалёгію, напрыклад).

На Багаслоё не прымалі нікога, хто напісаўся беларусам. Вось як, напрыклад, **Падлічэвіч** (такі ведамы дзеяч), ці як тут у Амэрыцы — **Панцэвіч**. Ён два гады быў на тэалёгіі, вельмі добра скончыў філясофію, але выявіў сябе беларусам і пачаў хадзіць па зборках студэнцкіх, гаварыць з гэтymі студэнтамі, хто яны па нацыянальнасці і г.д. Яго рэктар сэмінары паклікаў і кажа: „Ты гэтага рабіць ня можаш. Калі хочаш, мы ня маём для цябе ніякіх засцярог, пераносіся ў Цэнтральную Польшчу і там будзеш мець магчымасць стаць святаром”.

Такім парадкам Панцэвіч пайшоў да ксяндза Станкевіча пытагацца, што яму рабіць.

Ксёндз Станкевіч кажа: „Гэта зьява вельмі часовая, пакідай тэалёгію, пераходзь на нейкі іншы факультэт”. Панцэвіч перайшоў на праўны факультэт і за 4 гады скончыў „права”.

Ведама, ён мог бы лайсыць на ўніверсітэт у Цэнтральнай Польшчы і там закончыць тэалёгію. І так не аднаго беларуса выставілі з гэтай сэмінары, з тэалёгіі. Такі **Бабок** быў, таксама **Гадунец**. Так што за час існавання пад Польшчай

Вежа касьцёла сьвятога Яна на ўніверсітэце.
Вільня. 2001 г.

(Фота З. Пазняка)

Са сцягам у руках.

(Фота А. Сільвановіча)

Віленскага ўніверсітету тэалягічны факультэт ня выпусцы, фактычна, ніводнага беларуса.

3. Пазняк: — Калі б такі студэнт тэалёгії пайшоў бы на цэнтральна-польскі ўніверсітэт, то па заканчэнні ён меў бы права вярнуцца на Віленшчыну, ці не?

A. Шукейць: — Ён мусіў бы працаваць там, бо гэта ўжо такі звычай, што ксяндзы працуюць у той біскупскай дыяцэзіі, у якой атрымалі духоўную адукацыю.

Я, ў кожным разе, ня ведаю ніводнага студэнта беларуса, які б закончыў у нас тэалёгію ў часы Польшчы. Аб гэтым не гаворыцца, але факт ёсьць фактам. Мала таго, рэктар універсітету тады, калі я паступаў, быў *Віталій Станевіч* — дробны шляхціц з Лідчыны. Сам эканаміст, і ягоная праца дакторская таксама на тэму гаспадаркі заходняй Беларусі. Ён быў, як я ўжо казаў, вельмі прыхільнім чалавекам, зъ вялікай прыемнасцю зауседы даваў стыпэнды для беларусаў ці розных дапамогі. Але пасля яго быў іншы рэктары. Недзе ў 1937 годзе выбралі рэктарам ксяндза, такі *Вуйціцкі* з тэалягічнага факультэту. І ён вельмі ж быў варожы да беларусаў. Ён забараніў якраз апошні наш канцэрт хору Шырмы. Сказаў, што „вы можаце атрымалі залю Сынядэцкіх на канцэрт у тым выпадку, калі вам дазволіць паліція”. Ну, зразумела, што паліція дазволіць у гэтым часе ўжо не магла. І так наші апошні плянаваны канцэрт хору Шырмы не адбыўся.

3. Пазняк: — Універсітэт у Вільні мей тады сваю тэрытарыяльную і адміністрацыйную аўтаномію, ці не?

A. Шукейць: — Універсітэты ў Польшчы мелі аўтаномію тэрытарыяльную і адміністрацыйную. Але з ростам дыктатуры зымняніся і дачыненіні да ўніверсітэтав. Абмякоўвалася аўтаномія ўніверсітэтав. Беларусы на гэтым таксама панярпелі. Быў загад, што ўніверсітэцкія арганізацыі могуць быць толькі тэрытарыяльнага характару. Гэта значыць арганізацыя толькі на гэтым ўніверсітэце. І дзеля гэтага тады Беларускі Студэнцкі Саюз, які быў сябрам Аб'еднання беларускіх студэнцкіх арганізацый у Празе (у Чехіі), мусіў выступіць з гэтага аб'еднання.

Так што гэтыя правы паступова ліквідавалі. Але ўсё ж да самага канца ішчэ некаторыя правы заставаліся, і рэктары іх прыпрымліваліся. Гэты ж ксёндз Вуйціцкі якраз быў супраць і не выконваў іх.

3. Пазняк: — Таму ён, відаць, і прапаноўваў, каб звязрталіся да паліцыі, хача паліцыя не магла умешвацца ва ўніверсітэцкія справы?

A. Шукелойць: — Наагул, аб ксяндзы Вуйціцкім як рэктары ўніверсітэту палякі стараюцца не гаварыць, таму што ён якраз увёў асобныя лаўкі для габрэйскай моладзі на ўніверсітэце. Восеняй заўёды ўзынікалі між габрэямі і польскімі нацыяналістамі сваркі, якія адбіваліся на ходзе заняткаў на ўніверсітэце. Іншыя рэктары стараліся гэта нейкім способам лагодзіць. Быў такі з медыцынамі рэктарам выбраны, які ў выніку гэтых свараў зрокся рэктарату. А Вуйціцкі гэты ўвёў асобныя лаўкі. І таму на ўніверсітэцкіх аўдыторыях габрэйская моладзь павінна была сядзець зь левага боку, на асобных лаўках.

Супраць гэтага рашуча выступілі Беларускі Студэнцкі Саюз і іншыя ўніверсітэцкія арганізацыі, сабры якіх дэмантратыўна сядалі разам з габрэямі ў адных лаўках.

У нас асаблівай рашучасцю вызначаўся апошні старшыня Беларускага Студэнцкага Саюзу *Усевалад Кароль* — студэнт медыцынны, які дэмантратыўна заўёды сядалі у левыя лаўкі з габрэямі. Іх потым шавіністы цяглі за рукавы. Так што вельмі цікавыя выпадкі былі. Матка Караваля адзін раз пытагае: „Слухайце, хлопцы, скажэце мне, што гэта мой Воўка робя на ўніверсітэце, што прыходзя заўёды з абдзёртымі рукавамі?”

А ён такі таўставаты быў, дык яго за руки цягнуць, то ледзь ні сарвуть і рукавы.

3. Пазняк: — А хто яго цягнуў?

A. Шукелойць: — Ну, гэтыя студэнты, палякі, якія шавіністы. Цягнулі яго зь мейсцаў жыдоўскіх, каб ён там не сядзеў між імі. Але ў нас, у Беларускага Студэнцкага Саюзу, сход быў. Адчыталі рефэрат на гэтую тэму, і была пастанова, што беларусы маюць падтрымоўваць гэтых габрэйў на ўніверсітэце і сядзець у тыя самыя лаўкі.

3. Пазняк: — Хто яшчэ ва ўніверсітэце са студэнцкіх арганізацыяў падтрымаў габрэйў?

A. Шукелойць: — Падтрымалі шмат хто. Гэта Літоўскі Студэнцкі Саюз, Украінскі Студэнцкі Саюз. З польскіх арганізацыяў — Саюз незалежнай сацыялістычнай моладзі, некаторыя ішчэ дэмакратычныя арганізацыі таксама. Але гэта была мяшаніна, усё ж. Мяншыня была супраць. Габрэі мелі вельмі аблежаваныя магчымасці на ўніверсітэце, і асабліва вельмі дрэнна, што шавіністы проста фізічна іх зьбівалі.

3. Пазняк: — І хто гэтым займаўся?

A. Шукелойць: — Гэта польскія нацыяналістычныя арганізацыі. Такая тады была польская моладзь, розныя арганізацыі шавіністычнага характару.

3. Пазняк: — Як да гэтага адносіўся рэктар і кіраўніцтва ўніверсітэту?

A. Шукелойць: — Розныя рэктары па-рознаму адносіліся. Вельмі інгатыўна ставіўся да гэтага *Станевіч*, рэктар *Якавіцкі* (Якавіцкі — гэта прызвішча беларускае, тыповое). Гэта быў прафесар медыцынны. Ён зрокся ўніверсітэту і рэктарства.

Цэлы шэраг прафесараў былі супраць. Напрыклад, многія прафесары ў выніку гэтага беспарадку перанесьлі свае лекцыі з аўдыторый ўніверсітэту ў свае сэмінары. Скажам, мой прафесар, ведамы паляк з Кракаўскага ўніверсітэту прафесар этнографіі і этналёгіі *Казімір Мушынскі*. Ён перанёс свае лекцыі ў сэмінар. Такі ведамы прафесар *Крыдль*, прафесар літаратуры — таксама перанёс.

3. Пазняк: — А там ужо не дзяліліся па лаўках?

A. Шукелойць: — Не, там прафесар меў большае права, чым у аўдыторый. Бо гэта ж сэмінар. Гэта ёсьць мейсца, дзе бібліятэка аддадзена предмету, дзе ёсьць асістэнты, дзе студэнты працуе, дзе больш вольна можна было захоўвацца. І гэта зачыненае мейсца. Там іншы студэнт на мае права зайсьці, а толькі той, што звязаны прафесіяй. Былі выпадкі. Адзін габрэй, студэнт з нашага сэмінару, працаўваў над магістэрскай працай, *Яўхім Хаес*. Прыгожы мужчына, але з тыпова габрэйскім выглядам. То

яго раз шавіністы моцна пабілі на вуліцы, разьбілі акуляры. Нейкі час не прыходзіў на лекцыі. Прафэсар потым выслаў асітэнтку даведацца, што зв ім. Ён звязіўся з пабітым тварам. Так што прафэсура была супраць. Ня ўся, але частка дэмакратычна прафэсуры.

Вельмі нэгатыўна ставіўся таксама прафэсар *Эрнікрайц*. Але былі вядома і прыхільнікі, такія, як гэты прафэсар Вуйціцкі. Гэтае прозывішча, я кажу, кампрамэтую палякаў, ціпер ніхто ня хоча яго ўспамінаць.

Пры Вуйціцкім універсітэцкую аўтаномію паступова (з зменай ўраду ў кірунку фашизму) ліквідавалі. У канцы да таго дайшло, што студэнтам-беларусам у сыценах універсітэту не дазвалялі ссылацца па-беларуску.

3. Пазняк: — Гэта шакуе. Цяперашняя Польшча мае зусім іншы дэмакратычны выгляд.

A. Шукелойць: — Так, вядома. На ўніверсітэце былі яшчэ дзіве беларускія арганізацыі. Гэта памянёная ўжо карпарацыя „*Скарнія*”, на чале якой стаяў *Касцусь Глінскі* (яна адлучылася ад універсітэту), і другая арганізацыя краязнаўча-навуковага харектару — *Таварыства прыяцеляў „Беларусаведы”* (так яно па-беларуску называлася). На ўніверсітэце былі арганізацыі розных тыпаў. Былі „*зьвёэнзкі*” (саюзы) ідэялагічнага пераважна харектару: Саюз сацыялістычнай моладзі, Дэмакратычнай моладзі, Беларускі Студэнцкі Саюз. І былі „*колы*” (колы — гэта ёсьць кружкі прафесійнай моладзі: кола паляністаў, кола гісторыкаў, кола медыкаў). І нашая гэта арганізацыя *Таварыства прыяцеляў „Беларусаведы”* падходзіла ва ўніверсітэцкай сістэме пад групу гэтых колаў. Старшынём „*кола*” *Таварыства прыяцеляў „Беларусаведы”* быў доктар *Станіслав Станкевіч*, пасля быў *Вітаут Тумасі*, пасля Тумаша змяніў я. Я быў два гады (1937 і 1938-ы). А пасля міне змяніла (калі я ўжо быў на чацвертым годзе) студэнтка геаграфіі (прозывішча не прыпомню).

Пры Беларускім Студэнцкім Саюзе таксама яшчэ лічыўся хор Шырмы. Ён, фактчычна, мусіў бы быць як самастойная арганізацыя. Але з увагі на тое, што ішоў прасыпел беларусаў польскай паліцыяй, дык яму выгадней было пры

універсітэце (з увагі на тое, што ўніверсітэт яшчэ ўсё ж захоўваў некаторыя традыцыі універсітэцкіх рэспублікаў). І таму хор Шырмы быў пры ўніверсітэце. Называўся ён *Хор Беларускага Студэнцкага Саюзу пад кіраўніцтвам Рыгора Шырмы*. Бальшыня ў хоры былі ўсё ж студэнты, хаця некаторых Шырма прыцягваў (ведамых добрымі галасамі) і з беларускай гімназіі, нават і з нейкіх школаў.

Мне вельмі прыемна было (як сябру гэтага хору) прачыгтаць у адным з артыкулаў (па-моіму, ведамага даследніка віленскіх беларускіх арганізацый *Арсена Ліса*), што наш хор Шырмы лічыўся найлепшым хорам. Я, прачыгтаўшы гэты артыкул, пачаў сабе раздумываць, як гэта сапраўды было. І сапраўды, палякі добрага хору ня мелі, адзіны добры хор такі польскі быў вялікі — гэта хор касцёлу айцоў Бернардынаў, але ён меў вельмі спэцыфічны харктар касцельнага хору.

3. Пазняк: — Некалі ў канцы 1960-х гадоў я здымая фотаальбом „*Браслаўшчына*”, зайшоў у браслаўскі шпіталь (каб сфатографаваць апрацоўю) і спаткаў там лекара-хірурга Фэрдынанда Ляўшу, які закончыў Віленскі ўніверсітэт і быў сябрам Беларускага Студэнцкага Саюзу (дарэчы, бывав у доме Пазнякоў). Гэты Ляўша казаў мне, што хор Рыгора Шырмы быў тады найлепшым у заходній Беларусі.

A. Шукелойць: — Ад нас мог быць лепшым хорам — гэта хіба што габрэйскі хор. Яны мелі кансерваторыю і сваіх здольных музыкаў і сьевакоў. Наш хор цешыўся вельмі добрай рэпутацыяй у Вільні, выступаў пры розных нагодах, скажам, у Бернардынскім садзе, выступаў у такой вялікай залі на Коньскай вуліцы (зalia Віленскай кансерваторыі). Ён вызначаўся яшчэ tym, што меў багаты рэпертуар, ссылаўся на толькі беларускія песьні, але, згодна вымогі, царкоўна-славянскія творы. Вось, скажам, рабілі спэцыяльныя канцэрты каліядак. Апрача гэтага ён часта выступаў таксама ў віленскім радыё.

Прыемна было, што беларускае музичнае мастацтва чуе цэля Польшча, бо тады, калі выступаў хор Беларускага Студэнцкага Саюзу ў віленскім радыё, то гэта перадача ішла на цэлую

Польшчу, ці трансьлявалася іншымі радыёстанцыямі.

ТБШ — гэта старая беларуская арганізацыя, закладзеная ў 20-х гадах. Старшынямі яе былі людзі розных палітычных перакананьняў. Быў нейкі час *Тарашкевіч*, быў нейкі час *ксёндз Адам Станкевіч*, здаецца, *Астроўскі*. Словам, у рэзультате росту *Грамады*, ТБШ (якое ў *Грамадзе*

мела сваімі старшынямі такіх выдатных людзей, як *Тарашкевіч*, *ксёндз Станкевіч*, ня можна страціць. Звярнулася да Беларускага Студэнцкага Саюзу, і Саюз выслалі группу студэнтаў (гэта *Шчорс*, *Войтэнка*, *Айген Аніська*). Гэтыя студэнты ўзвышлі ў галоўную управу (значыць прынялі ўдзел у выбарах) і аднавілі ТБШ, надалі яму зноў нацыянальны харacter, бо яна ўжо мела

Група студэнтаў гуманістычнага факультэтту Віленскага юніверсітэту (1936—1938 гг.), што належылі да „Беларускага Студэнцкага Саюзу”. Злева направа 1-ы рад: Валянціна Пашкевіч (Кукоўская), Марыя Мілюн, прафэсар Эрвін Кашимідор, Эма Залкін (гісторык, габрэйка), доктар Янка Станкевіч (лектар беларускай мовы). 2-і рад: Антон Шукелотын, Марыя Войтана, Янка Хвораст (філёлаг), Анзеля Каткевіч (гісторык), Станіслав Станкевіч, Мар'ян Пяцюковіч (этнограф).

прадстаўляла культурную частку *Грамады*, школьніцтва, перадусім) разраслося несамавіта, і тады, калі ліквідавалі *Грамаду*, ліквідавалі адначасна і ТБШ. Тады ТБШ зайшло зусім у тупік, асабліва ў 30-я гады. Ня ведаю, бо гэта ўшчэдзяла перада мной было (як я паступіў на ўніверсітэт), але нехта зь дзяржчоў ТБШ, магчыма, нават і *Шырма*, звярнуўся да Беларускага Студэнцкага Саюзу, каб яны ім дапамаглі. Таму ў некага там думка паўсталала, што такую послужаную арганізацыю, якая ў розныя часы

такі харacter пра-бальшавіцкай арганізацыі. Абнавілі арганізацыю і выбралі на старшыню вельмі такога саліднага адваката *Стэцкевіча* (стары дзеяч, які з „нашаніўскіх” часоў, які карыстаўся павагай усіх беларусаў). Заступнікам старшыні быў *Тумасі*.

Часта Вітаўту Тумашу закідалі, што ён нібыта быў з бальшавікамі, што ён быў радыкальна левы чалавек. Гэта няправду. Ён ніколі ня быў радыкалом. Сакратаром ТБШ, дарэчы, стаў *Шырма*.

Перамены засвядчылі, што ТБШ нібы працягае старыя традыцыі беларускай культурніцкай арганізацыі, а з другога боку, што нібы не адваралася ад *Грамады*; што яно, у параўнанні з Беларускім Інстытутам Гаспадаркі і Культуры (створанага хадэкамі), на чале якога стаяў ксёндз Гадлеўскі, ёсьць арганізацыяй такой лявейшай.

Яны пачалі працу сваю вельмі актыўна. Выдалі адмысловы ліст у змаганні за беларускую школу, які падпісала ТБШ і Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры. Гэты ліст разышоўся шырока па ўсім заходнім Беларусі. Зы ім ішлі ў староствы з змаганнем за беларускае школьніцтва. Гэта апошняя моцная акцыя была дзівёх заслужаных беларускіх культурніцкіх арганізацыяў. У выніку гэтага ўсяго іх потым палякі абедзве разам і зачынілі (па-моіму, у 1937 годзе).

Пасля гэтага на беларускім грунце з культурных навуковых арганізацыяў заставалася *Беларускае Навуковае Таварыства*, якім кіраваў *Антон Луцкевіч*, і якое таксама на гвалт палякі хацелі зачыніць. Знакаміты Беларускі Музэй (які належыў да Беларускага Навуковага Таварыства) імкнуліся уліць у створаны новы Гістарычны музэй у Вільні.

Але ўжо настала вайна, і гэты праект у палякаў не праішоў. Йшчэ засталіся не зачыненныя (дзякуючы аўтаноміям універсітатаў) *Беларускі Студэнцкі Саюз* і *Таварыства прыяцеляў „Беларусаведы”*. Пра арганізацыю Таварыства прыяцеляў „Беларусаведы” мала пішуць. А шкада. Яна выдала друкам два цікавыя аптыгальнікі, адзін *Мар'яна Пецокевіча „Этнаграфічны аптыгальнік”*, а другі доктара *Янкі Станкевіча „Моўны аптыгальнік”*. Прыймы сінія архівы быўлі на ўніверсітэце, тэчка нашага „Кола тэатралол беларусознавства” знаходзілася ў прафэсара *Кацмідара* ў ягонаі выкладовай залі. І там яна засталася. Цікава, дзе гэты архіў падзеўся? Гэта трэба было б спраўдзіць, таму што там ёсьць адказы, асабліва вельмі прыгожы моўны адказ на аптыгальнік *Янкі Станкевіча*, доктара Вітаўта Тумаша (тады студэнта медыцыны) зь вёскі Сыягліцы ў

Вялейскім раёне. Там усе асаблівасці іхнай мовы. Ёсьць і другія адказы на аптыгальнікі. Архіў гэны добра б было знайсці.

Таварыства прыяцеляў „Беларусаведы” вяло беларусаведную акцыю сярод студэнтаў. Паколькі абедзве беларускія гімназіі былі ўжо зачыненныя, то на ўніверсітэт беларусы-студэнты прыходзілі з польскіх гімназій. З польскіх гімназій у яны прыходзілі з польскай мовай, гісторыяй і г.д., і толькі з съведамасцій беларускай. І вось каб надаць ім беларускае „Я” — трэба было весьці курс „Беларусаведы”, у якім за майго старшынства літаратуру вёў *Антон Луцкевіч*, мову *Янка Станкевіч*, гісторыю Беларусі *Шкляёнак* (гэта малады адвакат ў Вільні, але ён адначасна й добры гісторык; ва ўніверсітэце спэцыяльна вывучаў часы Вялікага Княства Літоўскага), курс пра беларускае мастацтва, архітэктуру вёў *Лявен Дубейкоўскі*. Гэтыя студэнты з польскіх гімназій прыходзілі часта зь беларускай мовай сваёй мясцовасці, дыялектамі, і тут яны здабывалі тады беларускую літаратурную мову, даведваліся, ці правільна асьвяцлялі гісторыю Беларусі, усьведамлялі значэннё беларускага мастацтва і г.д.

3. Пазняк: — Ці ведалі вы ксяндза Адама Станкевіча?

A. Шукейць: — А як жа, ведаў. Вось жа ў Вільні жыла мая цётка. Гэта родная сястра маёй маци. У яе дзве дзяцей (дачка на ўніверсітэце была на гісторыі і сын быў на тэалёгії, вучыўся за ксяндза). Кожнага году ў час гімназійных вакацыяў я прыязджаў у Вільню адведаць гэты маю цётку. Замужам яна была нібы за літоўцам, Сергіевіч прозвышча. Быццам бы шляхоцкага такога паходжання. Гэты дзядзька мяне вельмі любіў і заўсёды ён абводзіў па Вільні, паказваў Вільню. У першую чаргу ішлі мы ў касыцёл съятога Мікалая, гэта на службу Божую, дзе служыў ксёндз Адам Станкевіч. Там я і ўбачыў першы раз ксяндза Станкевіча, а пасля службы пайшоў з гэтым сваім дзядзькам зь ім пазнаёміцца, дзе ён мяне прадставіў, тады ішчэ вучня гімназіі.

Калі я быў студэнтам, жыў на Завальнай, 1, часта меў нагоду бачыць ксяндза Станкевіча, які

прыходзіў у рэдакцыю да Яна Пазняка абмяркаваць розныя публікацыі ды прыносіць свае артыкулы. Ён вельмі свабодна валодаў пяром, і артыкулы ягоныя былі заўсёды цікавыя. Апрача гэтага кожную нядзелю мы ішлі на службу Божую ў касыёл святога Мікалая, дзе Ян Пазняк заўсёды іграў на арганах для службы Божай і разам са студэнтамі съявляў духоўныя беларускія песьні. Так што з ксяндзам Станкевічам спатыкаліся вельмі часта.

3. Пазняк: — Ці не прыходзілася зь ім размаўляць, на якую тэму, якое ўражанье ён рабіў?

A. Шукелойць: — Мне прыходзілася часта бываць у ягоным працоўным кабінэце, там жа, пры касыёле святога Мікалая. Бо апрача гэтага ён яшчэ ўтрымоўваў вялікую кватэрну на Зарэччы, і на Зарэччы там гаспадніяя была такая **Шутовіч**, **Шутавічанка**, сястра ксяндза **Янкі Шутовіча**. Яе звалі Марыся. Другая сястра — Вэрця, па-мойму, была замужам за Клімовічам. Я ня ўпэўнены. Так што я бываў у ксяндза Станкевіч, бачыў яго пры працы. Заўсёды ён у белым такім фартуху быў на сутану надзетым. Аграмадную бібліятэку меў, багатую.

На другой кватэрні я таксама ў яго часта бываў. Там у яго таксама пару студэнтаў жыло, з тых дзеячоў хадэцкіх. Былі там, між іншымі, **Дасюкевіч** (старшыня Беларускага Студэнцкага Саюзу) і **Ермалковіч** (другі білік чалавек, студэнт хадэцкага кірунку). Там заўсёды, як прыязджалаў у Вільню, затрымоўваўся **Міхась Забейда-Суміцкі** (у Станкевіча на Зарэччы). І меў шчасце якраз першы раз, калі прыехаў Забейда-Суміцкі, забраць яго і з Зарэчча завезыць на пробу ў залу Аполыё (так званая, у Вільні найпрыгажэйшая зала Аполыё была ў літоўскай гімназіі). Там, хіба ў 1936-м годзе, арганізаваны быў вельмі ж на высокім узроўні канцэрт. Сярод гасцей на гэтым канцэрце былі паслы Сейму, украінцы, іншыя госьці. Так што я адвес з Забейду-Суміцкага, завёў яго ў залу і там у гэту суботу перад канцэртам ён рабіў першую пробу, першы раз я чую ягоныя голас.

Мы ўжо так былі прывыкшы да ксяндзам Станкевічі, бачылі яго кожную нядзелю, чулі

ягоныя пропаведзі. Прамовы ягоныя былі моцныя.

Курья ксяндза Станкевіча выкінула зь Вільні (па-мойму, у 38-м годзе, а можа ў 37-м). Выкінулі яго з Вільні пад такім меркаваньнем, што Вільня, маўляў, ёсьць блізка мякы і што яму як такога ўзроўню дзеячу на можна тут жыць. І перавялі яго у Слонім.

У Слоніме ён быў прэфэктом у польскай жаночай гімназіі. І вось, рыхтуоны матэрыял да сваёй працы па народным ткацтве, якую прапанаваў мне прафэсар Мушынскі, я ўзъяздзіў па цэлай заходній Беларусі (гэта значыць Віленска-Наваградзкім ваяводзтвах), заяжджаў спачатку ў ваяводзтва, выбіраў дазвол, потым у староствах выбіраў дазвол і потым шукаў недзе нейкай вёскі ў гміне і там ужо працаўваў тады з гэтым ткалямі на сваю тэму. І там тады я ў нядзелю вырашыў пайсыці на службу Божую, дзе правіў яе ксёндз Станкевіч. На гэту службу прыходзілі тады (апрача вучнёўскай моладзі) пераважна інтэлігэнцыя. Ксёндз меў казанье, зразумела, на польскай мове. Але на мяне яно зрабіла вельмі моцнае ўражанье. Станкевіч быў выдатны прамоўца.

Пасыль службы Божай я зайшоў спэцыяльна ўшчэдзі яго адведаў. Там даволі дўгага гутарылі пра сітуацыю ў Вільні, пра зьмест майі працы, пра паездку і інш. Гэта было апошніе маё спатканье з ксяндзам Станкевічам.

* * *

Недзе, відаць ў 1933-м годзе, мы (група вучняў беларусаў Ашмянскай польскай гімназіі) вырашылі рабіць угодкі паўстаныя Случчыны (Случкі Збройны Чын). Паколькі я найлепш Вільню ведаў, дык мяне выправілі туды, каб знайсці адпаведных матэр'ялаў і фатаграфіяў. Ну і вось я прыйшоў у музэй з гэтым сваім дзядзькам. Ён пазнаёміў мяне з **Антонам Луцкевічам**. Там быў яшчэ **Сяргей Бусел** такі, інжынер, удзельнік Слуцкага паўстаныя (я вельмі задаволены, што мінулага году выцягнулі гэтае прозывішча). Быў там **Краюцоў Макар** — вельмі моцная фігура, афіцэр, аўтар гімну „*Мы выйдзем ічыльнымі радамі*“. Там было юшчэ, па-мойму, нейкіх пара асобаў, сядзелі у Луцкевіча.

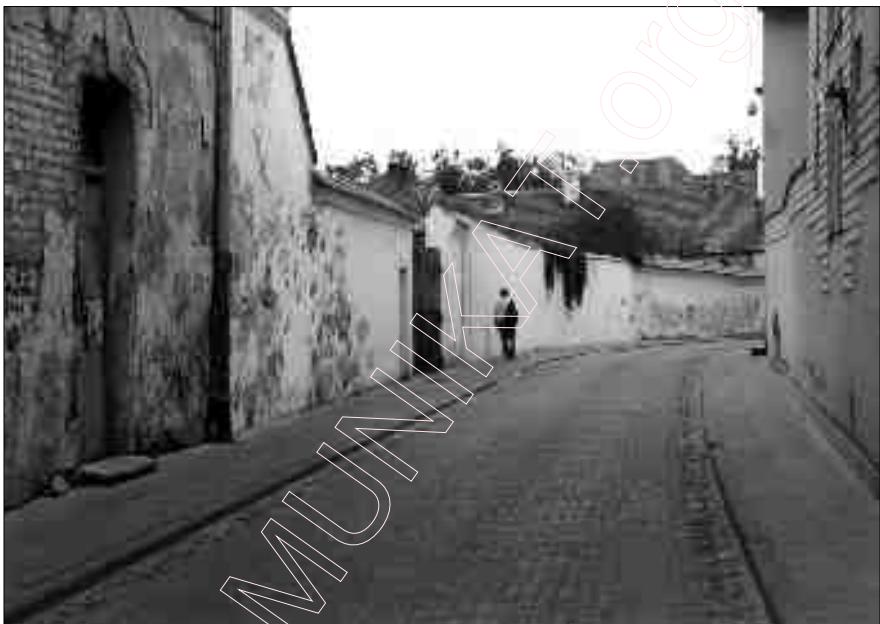
Вільня. 2001 г. Базиліанські мури

(фото З. Павлівка)

Я кажу, што вось прыехаў, мы задумалі ўславіць угодкі Слуцкага паўстання, хацелі б мець партрэт кіраўніка Слуцкага паўстання, апрача гэтага — матэр'ялы. Я гляджу. Бусел і Краюцоў Макар пераглянуліся так, усыміхнуліся між сабой. Луцкевіч мне кажа: „Слухай, у нас, у беларусаў, троха інакш, як у палікаў. Гэта вы хацелі б мець партрэт такога Пілсудзкага, а ў нас такога няма. Героем Слуцкага паўстання ёсьць Слуцкі народ. Вось як.”

беларусы і патрыёты, то гэта ня тое, што яны арганізавалі гэтае паўстанне. Бо паўстанне Случчыны арганізаваў слуцкі народ. І таму фатаграфіі адпаведнай, як у палікаў Пілсудзкага, няма.

Вось і прыклаў лёду да галавы. Далей кажа: „Вось пазнаёмся, гэта ёсьць афіцэры Слуцкага паўстання. А гэты — **Косцёвіч**, ён быў афіцэрам, а інжэнэр Бусел быў старшынёй такой арганізацыі моладзі, што называлася „Папараць”

Вільня. 2001 г. Вуліца

(Фота З. Пазняка)

І тады пачынае мne тлумачыць, што Случчына, знайшоўшыся ў такім палажэнні (а яна была пропіці бальшавікоў настроена) вырашыла падняць паўстанне. Зрабіла **Зьезд Случчыны**, і Зьезд Случчыны выбраў старшыню Зьезду Случчыны, гэта **Vасіль Русак**. Чалавек выбраны. Зьезд Случчыны пастанавіў весці паўстанне і выбраў **Раду Случчыны**. І на чале Рады Случчыны стаў **Пракулеўіч**, выбраў Пракулеўіча. Чалавек выбраны. Пракулеўіч зноў, як выканала волі слuchчакоў, народу, пачаў наймаць афіцэраў, і таму слуцкія афіцэры ўсе, ня глядзячы, што яны

кветка”. Ён, вучань гімназіі, увайшоў як прадстаўнік гэтай моладзі ў Раду Случчыны, і таму ён адзін з гэтых кіраўнікоў Слуцкага паўстання.” І кажа далей Луцкевіч: „Шчэ час за малы. Магчыма, што недзе некалі нехта выявиць некага, хто будзе, чый партрэт можна павесіць, ладзячы ўгодкі Слуцкага паўстання. А пакуль што палажэнне вось гэтакае.” Такім было маё першае спатканье з Луцкевічам.

Пра **Vасіля Русака** самая слuchчакі гаварылі, што быццам бы гэта чалавек вельмі мала пісьменны, але ён быў з харызмай, і таму яго

народ Случчыны выбраў на старшыню Зьезду Случчыны. А сам па сабе ён, здаецца, быў ці старшыня нейкай воласці на Случчыне, ці старшыня, можа, нейкай сельскай грамады. Словам, чалавек зь невялікай асьветай. Але аказаўшыся на эміграцыі, ён такі з добрым сялянскім розумам быў, закончыў сярэднюю

тавалі. Дык гэта маюцца на ўвазе тых бальшавікі, які ў 1944-м прышлі?

A. Шукелойць: — Так, у 44-м годзе. Пракулевіч жа (адвакат, па-мойму, юрист з асьветы) таксама апініўся на эміграцыі (ци ня толькі ў Берліне). Потым з часткай дзяячоў БНР вярнуўся ў БССР, і там яго саслалі.

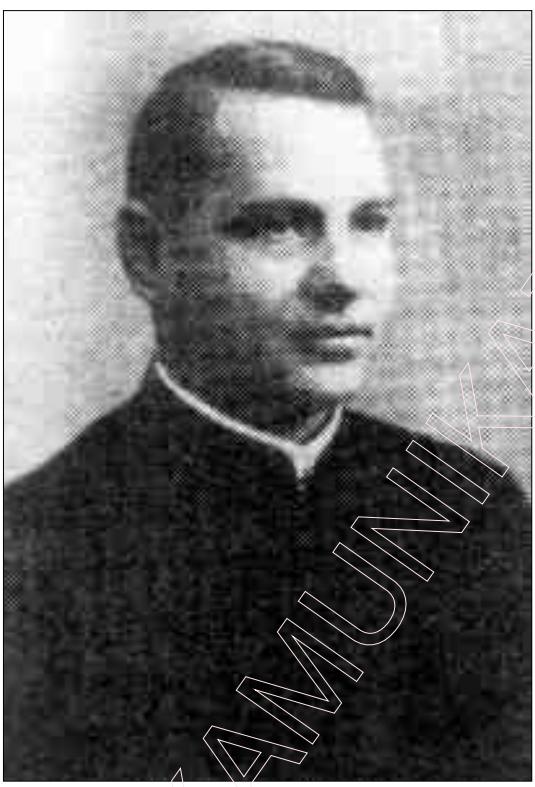
З пункту гледжання *Антона Адамовіча*, ён дзяліў беларускіх герояў заўсёды на дзве групы: гэта герой чыстай вады і трагічны герой. Трагічны герой, гэта тых, што паехалі назад, у БССР да бальшавікоў, будаваць Беларускі Дом, а там іх потым саслалі і расстралялі. Адным з таких герояў быў *Сымон Рак-Міхайлоўскі*, які паехаў туды і якога саслалі на Даўскую Поўнач. Адзін украінец зь ім там разам жыў у лягеры. Той украінец потым дзіўным тропам прыехаў на Украіну, а потым аказаўся на эміграцыі (уцёк разам з немцамі). Ён напісаў успамін, там ён вельмі цікава згадвае пра Рак-Міхайлоўскага, які казаў: „Нам так і трэба. Ня шкодзіць, правільна бальшавікі зрабілі. Так нам і трэба, на гэта мы й заслужылі.”

3. Пазняк: — Гэта была іронія?

A. Шукелойць: — Так, прызнаныне Рак-Міхайлоўскага.

3. Пазняк: — Што зрабілі памылку і заслужылі такой кары за свае ілюзіі.

A. Шукелойць: — Так. Другі, аб кім трэба сказаць — гэта *Сяргей Бусел*. Я маю ў сваім архіве кароценкі ліст, калі яго саслалі на Даўскую Поўнач і ён там піша да сваіх сябров (ласплюна): „Ня будзем пла��ань і ня будзем каяцца за няўмела пастаўленыя крок.” Вось як прышлі бальшавікі ў 39-м годзе, то там цялая група беларускіх дзеячоў у Вільні пайшла зь імі на супрацоўніцтва. Яны думалі, што гэта будзе так, як калісь у БССР, будзе НЭП. Гэты НЭП яны патрапілі выкарыстаць і ў гэтым часе выхаваць беларускую інтэлігенцыю. А там ідзе вайна, чым

Ксёноз Адам Станкевіч

асьвету, а потым закончыў агранамічны факультэт (нейкай палітэхнікі) і быў інжэнер і аграном. Жаніўся з чэшкай, яна мела бізнес і, па-мойму, ці ня толькі краму. Яны ў краме гэтай жылі. Ён меў вельмі прыгожую бібліятэку. Грошай не шкадаваў, купляў кніжкі, апраўляў іх. Тады, калі прыйшли бальшавікі, яго адразу арыштавалі і на ведама, ці расстралялі, ці саслалі. Словам, ён выявіўся як прыгожая постаць лідара Случчыны.

3. Пазняк: — Бальшавікі, кажаце, арыш-

вайна скончыцца, — няведама, магчымы, бальшавікоў разаб'юць, а мы будзем мець інтэлігэнцыю. Вось гэта крок быў паставлены няправільны.

Інжэнер Сяргей Бусел быў вельмі цікавым чалавекам. Ён таксама са Случчыны, скончыў у Празе агрономію. У Вільні ён (вельмі дзіўна) працаваў на габрэйскіх фермах, выхоўваў маладых жыдоўскіх хлопцаў і дзяўчатаў, што паехалі будаваць Ізраіль. Дзеля таго, што гэтыя фермы і гэтую моладзь, якую ў Польшчы габрэі рыхтавалі на выезд у Палестыну, тады на будову свайго дому вяла арганізацыя Паалей Сыён. Гэта палітычная арганізацыя, якая паўстала на Беларусі, яна была адпаведнікам нашай эсэраўшчыны (гэта значыць, народніцкага такога сацыялізму). І вось Бусел у іх працаваў, рыхтаваў дзяцей на выезд.

3. Пазыняк: — Цікава, як жа яны дазволілі негабрэю выхоўваць сваіх піянэрau?

A. Шукелойць: — Ён вучыў іх земляробчай спэцыяльнасці.

У час майго старшинства ў Таварыстве прыяцеляў „Беларусаведы” я сарганізаваў беларусаведы курс і запрасіў на выкладчыка літаратуры Адмона Луцкевіча. Ён у заходніяй Беларусі ў тых часы быў найвыдатнейшым літаратуразнаўцам і літаратурным крытыкам. Хаця ў дачыненіі да Луцкевіча тады беларускае грамадзтва мела вялікія засыярогі з увагі на тое, што ў час грамадаўскага працэсу Луцкевіч там выказаўся выразна па польскай старане. Пасля гэтага быў звольнены ён, Астроўскі, Акінчыц, а іншых грамадаўцаў засудзілі на многія гады турмы. Для нас, для тых, што прыходзілі з польскіх гімназій, гэтыя сваркі між групамі беларускага грамадзтва і беларускіх дзеячоў ня мелі значэння. Мы арыентаваліся ў асноўным на людзей, якія ў дадзеным выпадку былі нам патрэбныя і якія вызначаліся ведай у

патрэбных нам кірунках беларусаведы. І таму Луцкевіч у нас быў вельмі паважаным лектарам. Лекцыі ён вёў на ўніверсітэце, цэлы курс па беларускай літаратуре, на высокім узроўні, цікавым для ўсіх нас.

3. Пазыняк: — Ці былі яшчэ ў Вас якія асабістыя зь ім контакты, цікавыя размовы?

Мікола Чарніцкі. 1938 г.

A. Шукелойць: — Неяк восеньню Вільня арганізавала такі тыдзень музэя. Таму віленчукі і розныя наведальнікі Вільні ў гэтым часе стараліся адведваць віленскі музей. Беларусаў у першую чаргу цікавіў *Беларускі Музэй імя Луцкевіча*. І таму студэнты дапамагалі Луцкевічу, былі праваднікамі па залах музэю. Я там таксама бываў, хаця я ў гэтым часе ўжо працаваў у Віленскім этнаграфічным музэі і мусіў адбываць тყя гадзіны, калі наш універсітэцкі музэй быў

адчынены. Цяпер экспанаты, якія я прывозіў зь вёсак, я стараўся перадаць у музей Луцкевіча. З такіх цікавых экспанатаў была там іконка, вышытая пашеркамі, бісерам вышытая, якую я перадаў. Некаторыя паясы перадаў. Рэчы былі невялікага фармату, але вялікай каштоўнасці,

Антон Луцкевіч

дзеля таго, што музэй хоць быў багаты па колькасці сваіх калекцыяў, але ня меў магчымасці ўсё разъмясыць на тых плошчах у базыльянскіх мурах, якія вылізелі горад.

Пасыля з Антонам Луцкевічам часта прыходзілася спатыкацца ў музэі, абводзячы людзей, якія прыязджалі ў Вільню. У сэнсе папітычным, як ведама, Луцкевіч быў адным з лідараў сацыялістычнай Грамады, і ён у такіх сацыялістычных перакананнях заставаўся да канца.

Я б хацеў яшчэ расказаць адзін жарт, паколькі мы раней гаварылі пра ксяндза Станкевіча. Гэта адзін з тых вечаровых жартагаў, якія расказваў Ян Пазнякі вечарам для нас, студэнтаў. Антон Луцкевіч, як ведама, быў масонам і належыў да масонскай лёжы ў Вільні. Адзін раз ён вырашыў зацягнуць у лёжу ксяндза Станкевіча, бо гэта ж выдатны дзеяч, і там, відаць, у лёжы, вельмі хацелі б яго мець. І вось ён ужо дамовіўся зь ім, і яны пайшлі. Але ён ня кажа ксяндзу Станкевічу, куды яны йдуць. Вось, маўляў, ідуць адведаць там некага, ня памятаю ўжо каго, магчыма, што рэктара ўніверсітэту Станевіча. Ну і прыйшлі ўжо, і падымаюцца па сходах перад дзвіярыма лёжкы. Луцкевіч кажа: „Ведаеш, мы з табой прышлі ў лёжу масону?”. І тут ксёндз Станкевіч даў драла. Адразу, адмовіўся ісъці туды і сыйшоў назад. Так што такая няўдача была Луцкевіча ў ягоным супрацоўніцтве з масонскай лёжай.

3. Пазняк: — Ці гэта было звязана з сацыялізмам?

A. Шукэльць: — Не. Лёжы масонскія былі самы па сабе. І Тарашкевіч належыў да масонскай лёжы; ня ведаю, хто там яшчэ. Але наагул сацыялізм з масонствам не хадзіў у пары. Масонства — гэта такі лібералізм у шырокім маштабе.

Польская ўлады стараліся ліквідаваць усе беларускія арганізацыі. Іх, практычна, былі ўжо зылікідвалі. Заставаўся ішчэ Беларускі музэй у Вільні. Гэты музэй, як я ўжо казаў, яны думалі далучыць да новаўтворанага гістарычнага музею горада Вільні, які меў знаходзіцца ў новым будынку. Гэта апошніе, за што Луцкевіч і беларусы змагаліся, каб утрымаць незалежнасць музею. Але пачалася вайна, і ёсць гэтая справа скончылася.

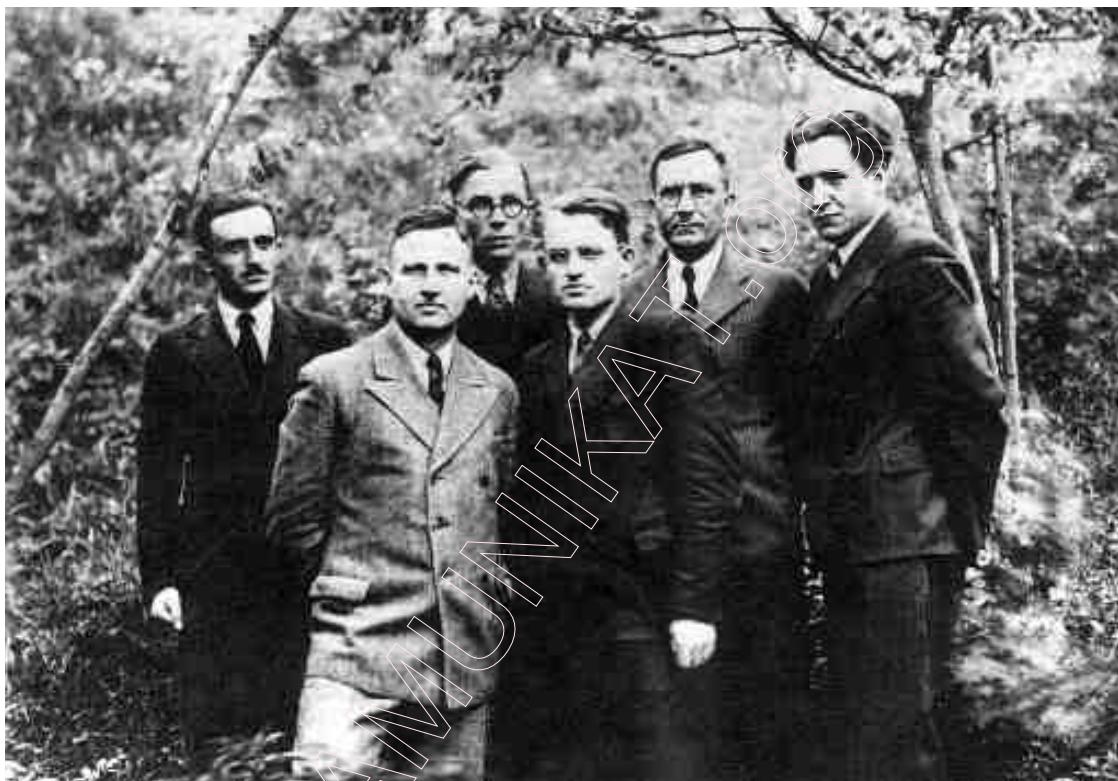
З прыходам бальшавікоў (я тады ў Вільні ня быў) сабраўся там віленскі беларускі актыў (і ў тым — Луцкевіч), сацыялісты гэтыя розных кірункуў, і вырашылі, што ня ведама, ці гэты бальшавізм тут утрымаецца і як доўга, але трэба выкарыстаць магчымасці, якія цяпер ёсць, так, як калісь выкарыстоўвалі ў цэнтральнай Беларусі ў час НЭПу. І таму трэба ісъці

працаўаць ў іхняя арганізацыі і там праводзіць сваю работу. Крок памылковы, пра які мы толькі што гаварылі.

І вось Луцкевіч тады, пасыля гэтага ўсяго, на іншым сходзе віленскай інтэлігэнцыі выступаў з прывітаннем бальшавікоў. Гэта было

памерлі. Я заўсёды гаварыў, што, відаць, яны загінулі адразу ў Вільні, загінулі, бо ніхто з іх нідзе не спатыкаўся на гэтых дарогах ссылак ды турмай.

Тым часам беларусаў там (у Вільні і Менску) нехта пераканаў, што Антон Луцкевіч памёр у

Група беларускіх эсэраў. 1938 г. Злева направа: Аляксандар (Аляксандравіч) Барановіч (студэнт права), інжэнер Сяргей Бусэл, Антон Шукелайць, Ўйген Анісека (студэнт права, рэдактар „Залаку“), доктар

Мікола Чаризук (доктар гісторыі Карлаускага юнівэрсітэту ў Празе; пасыля Тамаша Грыба – лідэр беларускіх эсэраў і ідэолаг), доктар Мітрафан (Мацвеев) Смаричок (на эміграцыі – пазн Анатоль Бярозка; жыве ў ЗША ў штаце Мініаполіс).

передадзена па радыё. Але потым іх начали арыштоўваць. Арыштавалі Луцкевіча, інжэнера Бусла (які ўжо кіраваў сельскай гаспадаркай), тады арыштавалі Яна Пазнянку, сэнатара Вячаслава Багдановіча, Аляксандра Ўласава, словам, цэлы шэраг беларускіх дзеячоў. І сълед па іх згінуў. Цяпер іх разшучваюць і мянююць даты, дзе і калі яны

1946-м годзе, і гэту дату яны напісалі на помніку Луцкевіча на Росах. Цяпер у гэтым годзе нядаўна прышоў ліст тут да сям'і Луцкевічаў, да Яніны Шабуні-Каханоўскай, што быццам бы знайшлі нейкі дакумент, што на ссылцы недзе памёр ён у 1942-м годзе. І ўсё думаюць зъмяніць там гэту дату на помніку на Росах. Так што лёс яго няведамы.

Пра нашых дзеячоў, што загінулі задарма, я асабіста маю толькі маленькую заметку, тую зацемку ад Сяргея Бусла, дзе ён з горыччу піша пра расплату за ілюзіі і памылкі.

3. Пазыняк: — Яны не з'арыентаваліся, што бальшавікі прышлі, каб іх зьнішчыць.

A. Шукелойць: — Так. Але калі мы ўжо прытэме аб зьнішчэннях, якія тварылі бальшавікі, то я раскажу яшчэ пра аднаго моцнага беларуса.

У Вільні быў выдатны дзеяч, надзвычайны прамоўца, можа нават з цывільных прамоўцаў найлепшы, гэта доктар **Франунк Грышкевіч**. Ён сам з каталіцкай сям'і. Першыя гады недзе ў гімназіі ён выявіўся як паэт, блізкі быў да хадэцкі. А потым, пасыля вучобы ў Празе і пасыля кантактаў там, ён стаў на адкрыта камуністычную ідэалёгію. Калі ён прыехаў у заходнюю Беларусь, яму вельмі цяжка было: нідзе не працаўаў. Праўда ажаніўся з дзяўчынай з выдатнай беларускай сям'і, з дачкой **Кепеля**. Гэта такі віленскі беларус, быў апекуном беларускай гімназіі.

Так што мы міма волі знайшліся каля асобы доктара **Францішка Грышкевіча**. У заходній Беларусі гэта выдатны дзеяч камуністычнага кірунку, які ў выніку 2-й Сусьветнай вайны і тых пераменаў, якія адбываліся на Беларусі,

перайшоў на нацыянальныя пазыцыі. За часы нямецкай акупацыі ён быў дырэкторам адноўленай беларускай гімназіі ў Вільні. І на гэтыя пазыцыі заставаўся да канца. З прыходам бальшавікоў быў арыштаваны і скончыў самагубствам.

3. Пазыняк: — Гэта 1944-ы год?

A. Шукелойць: — Так, 44-ы. Гэта быў усё ж выдатны дзеяч, добры знаток беларускай літаратуры, добры пэдагог, асабліва выдатны прамоўца. Я першы раз чуў ягоную прамову ў нас на съвяткаванні 15-х угодкаў Беларускага Студэнцкага Саюзу ў залі Сынядэцкіх, дзе ягоны выступ вельмі часта перабівалі аплодысментамі прысутныя ў залі. Потым універсітэцкая адміністрацыя папрасіла, каб гэтага прамоўцу не запрашашь на нашыя ўрачыстасці, бо гэта вельмі „дэмагагічны”, моцныя антыпольскія выступленні.

Вось такім я ведаў Грышкевіча. У тых часы я часта зь ім спатыкаўся, бо я быў у кантакце з тымі, што вучыліся ў Празе, асабліва з доктарам **Чарнэцкім** і з гэтым інжэнерам Буслам. Грышкевіч быў клясычным прыкладам таго трагічнага героя, якога акрэсліў Антон Адамовіч. Супрацоўнічай з бальшавікамі на 100 працэнтаў, і яны яго — злыквідавалі.

Панарама Вільні. 2001 г.

(фота З. Пазыняка)